

Legijski logori na Dunavu u Panoniji

Blažević, Marin

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:425052>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij Arheologija (jednopedmetni)

Legijski logori na Dunavu u Panoniji

Završni rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju
Preddiplomski sveučilišni studij Arheologija (jednopedmetni)

Legijski logori na Dunavu u Panoniji

Završni rad

Student/ica:

Marin Blažević

Mentor/ica:

Doc. Dr. sc. Silvia Bekavac

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Marin Blažević, ovime izjavljujem da je moj završni rad pod naslovom Legijski logori na Dunavu u Panoniji rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 24. rujna 2019.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. POVIJESNI IZVORI O PANONIJI	2
2. RIMSKO OSVAJANJE PANONIJE.....	4
3. PANONIJA KAO DIO RIMSKOG CARSTVA	7
4. LIMES.....	12
5. RIMSKI VOJNI LOGOR	14
6. KARNUNTUM.....	16
6.2 Izgled logora	18
6.3. Postrojbe u Karnuntumu	19
6.4 Vojnički nadgrobnji spomenici u Karnuntumu.....	20
7. VINDOBONA	22
7.2. Povijest Vindobone.....	22
7.3. Legijski logor	23
7.4. Postrojbe u Vindoboni	24
8. BRIGETIO	26
8.1. Povijest logora	26
8.2. Postrojbe u Brigetiu	28
8.3. Kanabe	28
8.4. Kelematia	29
9. AKVINKUM	32
9.1. Povijest Akvinkuma.....	32
9.2. Ostaci građevina u Akvinkumu	33
9.3. Vojne postrojbe u Akvinkumu.....	36
ZAKLJUČAK.....	39
POPIS LITERATURE.....	41
POPIS SLIKA.....	43
Sažetak	44
Abstract.....	45

UVOD

Tema mog završnog rada je *Legijski logori na Dunavu u Panoniji*, a odnosi se na četiri velika legijska logora koji su bili zaduženi za čuvanje granica Rimskog Carstva na prostoru Panonije uz rijeku Dunav. I prije dolaska Rimljana na ovaj prostor spominjani logori u ovom radu imali su svoju prošlost kao gradovi i sela barbara. Kada ulaze u sastav Rimskog Carstva počinju svoj razvoj prema rimskim vojnim logorima te s vremenom prerastaju u glavnu liniju obrane Carstva. Sama rijeka Dunav je bila odlična prirodna prepreka koja je odvajala Rimsko Carstvo od barbara te je kao takva bila idealna za umjetnu „državnu“ granicu. Dunav je bio jedan od ključnih faktora za obranu Carstva, što možemo vidjeti pred sami kraj Carstva jer svi novi narodi koji dolaze i osvajaju Carstvo prelaze Dunav.

Logori, osim što su imali vojni značaj, postaju središte socijalnog života. Uz Dunav se kretala i stara Jantarna cesta, koja je bila glavni prometni pravac za trgovinu s barbarima, a na određenim je punktovima barbarima bio dopušten ulazak u Carstvo u svrhu trgovine s rimskim stanovništvom. Unutar logora živjela je vojska, a oko logora s vremenom nastaju civilni gradovi. Imamo dvije vrste civilnih gradova koji su se nalazili uz logore: kanabe i obične civilne gradove. Kanabe su bile namijenjene za obitelji vojnika i obrtnike te su trgovale s vojskom iz logora uz koje su se nalazile. Logori su zbog velikih potreba za održavanje bili idealna prilika za obrtnike koji su živjeli oko njih. Prema tome logori, osim što su bili vojno središte, bili su industrijsko, trgovinsko, socijalno središte i polako su logori postali okosnica rimskog društva. Koliko su logori bili dobro pozicionirani i koliko imaju važnost možemo vidjeti i danas na primjeru dva logora (Akvinkum i Vindobona) koji su postali jedni od najljepših europskih gradova (Budimpešta i Beč) te su imali važnu ulogu u svjetskoj povijesti, a imaju je i danas.

1. POVIJESNI IZVORI O PANONIJI

Prve vijesti o Panoniji dobivamo u rano republikansko doba, kada Hrodot govori da na tom prostoru živi narod *Syginni* za koji se pretpostavlja da su zapravo Skiti, a nastanjuju ušće Drave u Dunav. Kako su Skiti bili dobri trgovci željeznim rukotvorinama njihov se utjecaj širio na zapad, te su došli u kontakt s Venetima u 6. stoljeću. Osim na zapad njihov utjecaj se širio i prema jugu te su tako došli i u doticaj s grčkom kulturom i tradicijom.¹

Rimski etnografi iz vremena prvog stoljeća prije i prvog stoljeća poslije Krista Panonce smještaju u područje između Dunava na sjeveru, Drine na istoku, Dalmacije, Like i Gorskog kotara na jugu te Alpa na istoku. No, najviše se Panonce smještalo između dviju velikih Panonskih rijeka: Save i Dunava.²

U 1. st. pr. Kr. grčki geograf Strabon, kojeg možemo vidjeti na slici 1., donosi nam detaljniji opis tog područja, te stanovnika istog. On u svome djelu *Geografija*, donosi opise Europe unutar dunavskog područja. Za područje Panonije govori kako su ga naselili Panoni te da zauzimaju područje od Segestike (današnjeg Siska) do Dunava na istoku. Panone je podijelio na više etničkih skupina: Breuke, Andezite, Ditione, Piruste, Mazeje i Desidijate, a kao najvažniji grad Panonaca izdvaja Segestiku (današnji Sisak). Dalje navodi, kako je kao grad na sustavu plovnih rijeka, Segestika bila idealno uporište za obranu od Dačana. Osim što navodi da su plovne rijeke bile dobre za obranu, također nas upoznaje i s prometnim pravcima kojima se odvijala trgovina. Preko rijeke *Corcoras* (Krka), koja se ulijeva u *Saos* (Sava), a koja završava u *Danubiosom* (Dunav) bili su povezani Akvileja, *Nauportum* (Vrhnika) i Sisak.³

Poslije Strabona, vijesti o Panoniji donosi nam i Plinije u svom djelu *Naturalis Historia*, koji je živio u doba prvih careva, dakle u 1. st. poslije Krista. Plinije nam kaže kako sredinom Ilirika prolazi gorje, a zemlja s one strane gorja koja je okrenuto Jadranskom moru, naziva se „*Delmatia i Illyricum*“, dok je s druge strane Panonija. Za Panoniju kaže kako se u njoj nalaze kolonije *Aemona* (Ljubljana) i *Siscia* (Sisak) te da plovne rijeke protiču kroz Panoniju, jedna je *Saus* (Sava) koji je sporiji, te *Dravus* (Drava) koji je brži, te obje završavaju u Dunavu. Također spominje narode uz same rijeke, tako uz Dravu žive: Sereti, Serapili, Iasi, Andeziti, dok uz Savu

¹D. PINTEROVIĆ, 2014, 44.

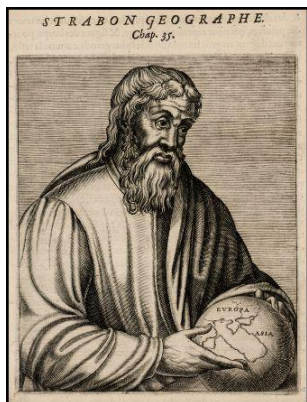
²D. PINTEROVIĆ, 2014, 44.

³D. PINTEROVIĆ, 2014, 45.

žive: Kolapijani, Breuci, Arivati, Azali, Amantini, Belgiti, Karati, Kornakati, Eravisci, Herkuniati, Atovici, Oseriati, Varkiani, Skordisci, i Taurisci.⁴

Prema tome možemo zaključiti kako su na području sjeverozapadne Panonije bila nastanjena uglavnom keltska plemena, a na istoku i jugoistoku Panoni, odnosno Iliri. Međutim, određeni broj tih plemena nose rimska imena te pretpostavljamo kako su nove grupe plemena bile organizirane od strane Rimskog Carstva. Neka od tih plemena nose nazive po rimskim naseobinama, pa tako imamo: Kornakate, koji su dobili naziv prema Kornakumu (današnji Sotin), Oseriate (nemamo potvrđene nalaze), Varkiani (mjesto još uvijek nije locirano), a neka nose nazive prema rijekama: Kolapijani (Kupa) ili otocima Arabiates (Arabo, Rab). Pretpostavka je da su ta plemena nastala nakon Panonsko - delmatskog ustanka, kada su Breuci i Amantini izgubili od Rimskog Carstva, tako da su sad ta plemena rasformirana, te preimenovana i raspršena. Takve rigorozne mjere provedene su samo u donjem dijelu Panonije i porječju Save, dok na području Drave zbog pitomosti plemena nije bilo potrebe za vojnim djelovanjem, te dijeljenja plemena po rimskoj naredbi.⁵

Nakon 2. st. i uspostavljanja Rimskog Carstva na tom prostoru, dolazi do promjene u stanovništvu, te mnoga plemena nestaju pod utjecajem romanizacije, no neka imena i etničke skupine su se sačuvale i ostale na tom području. Prema pisanju Klaudija Ptolomeja geografa iz 2. st., koji je živio i radio za vrijeme Antonina Pija, Panonija je već podijeljena na dva dijela: *Superior* i *Inferior*. On u svom djelu *Geografija* donosi i opisuje plemena i gradove na tom području te tako uviđamo da samo stoljeće kasnije pod utjecajem romanizacije nestaje dobar dio plemena i etnika, a Pliniju su poznata samo neka i to: Amantini, Andeziti, Breuci i Skordisci.⁶

Slika 1: Strabon

⁴D. PINTEROVIĆ, 2014, 46-47.

⁵D. PINTEROVIĆ, 2014, 46-47.

⁶D. PINTEROVIĆ, 2014, 48.

2. RIMSKO OSVAJANJE PANONIJE

Još u 2. st. pr. Kr. Rimljani se javljaju na području Panonije. Apijan navodi kako su Rimljani napali Sisciju dva puta prije nego što ju je Oktavijan 35. g. pr. Kr. osvojio, no malo toga se zna o tim ratovima. Navodi se kako je neodređeni Kornelije pokušao izvesti napad na Panonce, ali je tako neuspješno završio da se niti jedan rimski vojskovođa dugo vremena nije usudio ponovno napasti Panonce. Pretpostavka je da se radilo ili o Gneju Korneliju Dolabeli, koji je bio rimski konzul 159. g. pr. Kr., ili o Luciju Korneliju Lupusu, rimskom konzulu iz 156. g. pr. Kr.⁷

Nakon ratova na istočnoj jadranskoj obali i pobjede nad Japodima 35. g. pr. Kr. u kojoj Oktavian uništava dva najveća japodska grada Arupij (Vital kod Prozora) i Metul (Viničica kod Modruša), okreće se Panoniji, te iste godine kreće prema Sisciji. Nakon mjesec dana mukotrpnih borbi, taktikom spaljene zemlje i izgladnjivanjem njenih stanovnika, uspio je zauzeti Sisciju s kojom je dobio i cijeli prostor između Save i Drave, a omeđen na istoku s Požeškom gorom. U Sisciju je smjestio 25 kohorti radi zaštite novoosvojenog teritorija, koji će sad postati glavna okosnica u daljnjim osvajanjima prema istoku.⁸

Nakon podjele provincija između 32. i 28. g. pr. Kr. Ilirik postaje javna provincija, tj. pada pod upravu senatora *Gneja Tamfila Vala Numonijana* i *Publija Ilije Nerva*. To su samo dvojica nama poznatih senatora koji su upravljali provincijom. U tom periodu Ilirik je imao samo jednu legiju te se teritorijalno protezao od Jadrana na zapadu do Drave na sjeveru, a najistočniju granicu je predstavljala Požeška gora. Pretpostavka je također da su pogranična plemena kao što su Breuci, Mezeji i Desidijati bili pokoreni od strane Oktavijana, no ostavio ih je kao slobodan narod te tako stvorio zonu koja je odvajala Rimsko Carstvo od barbarskih plemena.⁹

Od 10. godine poslije Krista Panonija djeluje kao zasebna provincija, a kao prvi namjesnik se spominje *Iunius Blaesus*. U provinciji su se tada nalazile tri legije pod upravom namjesnika. U to vrijeme namjesnik provincije je bio konzularnog ranga (*legatus Augusti pro pretori*) zbog velikog broja legija pod svojom komandom. Nakon Dačkih ratova broj legija povećava se na četiri, a sama provincija se dijeli na dva dijela i to: *Panonia Inferior* (istočni dio) te *Panonia Superior* (zapadni dio). Panonija Inferior je bila manja i pod svojom upravom je imala samo jednu legiju (u

⁷D. DŽINO, A. DOMIĆ KUNIĆ, 99-100.

⁸D. DŽINO, A. DOMIĆ KUNIĆ, 154-155

⁹D. DŽINO, A. DOMIĆ KUNIĆ, 160-161.

Akvinkumu) zbog čega je njen namjesnik bio pretorijskog ranga, za razliku od Panonije Superior koja je imala tri legije pod svojom upravom, tako da je namjesnik i dalje bio konzularnog ranga.¹⁰

Zbog nereda koji su izbijali na prostoru Panonije 16. g. pr. Kr. kompletan odnos Rima prema Panoniji se promijenio, te je odlučeno staviti je direktnije pod državnu vlast. Početkom 14. i 13. g. pr. Kr. Marko Vinicije vodio je vojne pohode između Drave i Save, no ubrzo ga zamjenjuje Agripa koji uz pregovore postiže stabilnije prilike. Već 12. g. umire Agripa, te na njegovo mjesto dolazi Oktavijanov posinak Tiberije koji od 12. – 9. g. pr. Kr. ratuje protiv Breučkog saveza.¹¹

Nakon Batonovih ustanaka koji su donijeli bitne promjene u samoj provinciji, odlučeno je da će se provincija Ilirik podijeliti na dva dijela, radi lakšeg upravljanja tim prostorom, pa tako nastaju provincija Dalmacija i provincija Panonija, a granica podjele je bila rijeka Sava.¹²

Poslije Tiberijanovih osvajanja Panonija je pokorena do Drave. Vojne trupe sele se na Dravu, no već 50-ih godina rimske trupe su na Dunavu. Legijski logori na Dunavu javljaju se zbog Vespazijanovih razmještaja trupa, a glavni se rimski tabor seli u Karnuntum te Vindobonu.¹³

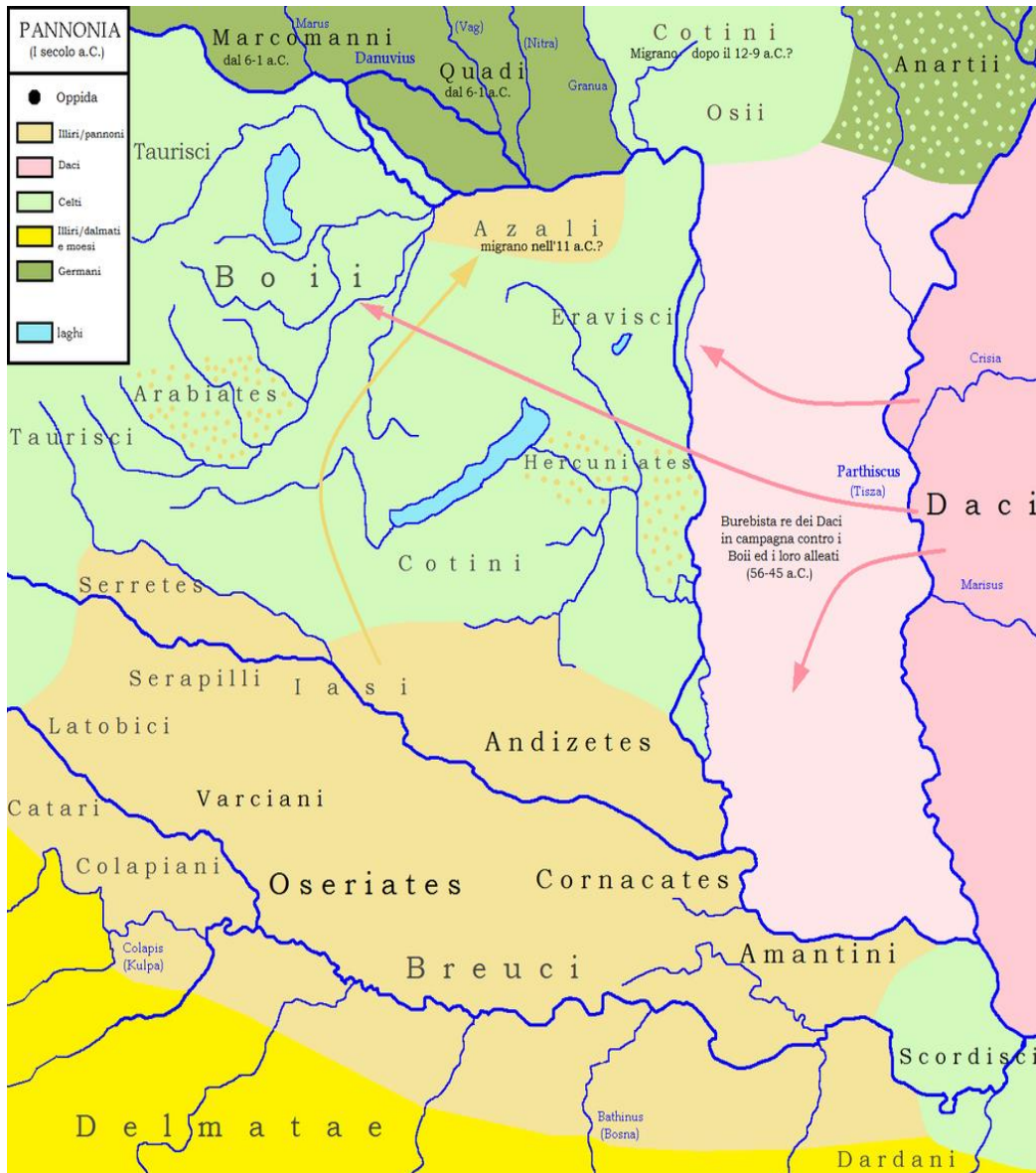
Slika 2: Panonija kao dio Rimskog Carstva

¹⁰D. PINTEROVIĆ, 2014, 62-63.

¹¹D. DŽINO, A. DOMIĆ KUNIĆ, 161-162.

¹²D. DŽINO, A. DOMIĆ KUNIĆ, 164.

¹³D. PINTEROVIĆ, 2014, 65-66.

Slika 3: Plemena na prostoru Panonije

3. PANONIJA KAO DIO RIMSKOG CARSTVA

Dolaskom Vespazijana na vlast mijenja se taktika i odnos prema Dunavu kao granici, tako da sad Vespazijan prvo dovodi augzilijarne postrojbe na dunavsku granicu. Znamo za najmanje tri (poznate) kohorte: *cohorta I. Noricorum equitata*, *cohorta I. Thracum Syriaca*, *cohorta I. Raetorum*. Svojim vojnim reformama osigurao je mir sve do 69. – 70. g. kada je došlo do ujedinjenja Dačana pod kraljem Diurpaneusom, te nemirnih vremena za Rimsko Carstvo na tom području.¹⁴

Za vrijeme Domicijana u Panoniji su se nalazile dvije legije, jedna je bila trinaesta legija blizankinja (XIII. Legio *Gemina*) u Petoviji, te XV. legija *Apollinaris* u Karnuntumu.¹⁵

Kroz prvo stoljeće u Panoniji su bjesnili ratovi protiv barbarskih plemena, u prvom planu Dačani i Germani koji su prelazili Dunav i pljačkali rimske nastambe. Krajem 85. g. te početkom 86. g. dolazi do iznenadnih napada Dačana, te do opće panike od strane Rimskog Carstva. Sam car Domicijan uz pratnju Corneliusa Fuscusa (*pretorian perfectus*), kreće prema Gornjoj Meziji gdje su Dačani napali. Izravna posljedica tih napada bilo je povećanje vojske na samom Dunavu, te se tada broj vojske utrostručio. Nakon krvave pobjede nad Dačanima 88. g. Domicijan je proslavio svoj trijumf u Rimu, no borbe su se nastavile i dalje. U Panoniju su 89. g. preko Dunava prelazili Germani koje je također porazio. Pretpostavka je da Germani nisu bili sve do kraja 90-ih godina zaustavljeni u potpunosti, a to možemo zaključiti po tome što Domicijan nakon bitke sa Sarmatima 93. slavi svoj *ovatio*, koji je bio od manje važnosti nego kada bi se slavio trijumf. Pošto se Panonija pokazala kao nemirna još 80-ih godina Domicijan je povukao dvije legije na Dunavu.¹⁶

Krajem prvog stoljeća u pomoć panonskim legijama, koje su stacionirane u unutrašnjosti Panonije, dolaze dvije germanske legije (*XIV Gemina* i *XXI Rapax*), no kad je *XXI Rapax* 92. godine uništena, zamijenila ju je *II. Adiutrix*. Početkom prvog stoljeća car Trajan je odlučio zadati odlučujući poraz Dačanima, te je skupio veliku vojsku, pogotovo vojske iz Donje i Gornje Mezije. Za to vrijeme njegovih ratova sa Dačanima u Panoniji se nalaze tri legije: *XV. Apollinaris* u Karuntumu, *XII. Gemini* u Vindoboni, te *XI. Claudia* u Brigetiju. Po završetku rata s Dačanima (103. g. po. Kr.) Trajan je podijelio Panoniju na Gornju i Donju zato da nitko ne bi upravljao tako

¹⁴ A. MOSCY, 1974, 81.

¹⁵ J. KLEMENEC, 1960, 10.

¹⁶ A. MOSCY, 1974, 82-83.

velikim brojem legija, a tako blizu Rima. U Gornjoj Panoniji su bile stacionirane tri legije. Legija petnеста blizankinja (*XV. Legio Gemina*) nalazila se u Karuntumu, legija trinaesta blizankinja (*XIII. Legio Gemina*) se nalazila u Vindoboni, a jedanesta Klaudija (*XI. Legio Claudia*) u Brigeciju. U Donjoj Panoniji bila je stacionirana samo jedna legija i to deseta blizankinja (*X. legio Gemina*) u Akvinkumu. Razina vlasti u provinciji bila je određena brojem legija, tako je Gornja Panonija postala provincija konzularnog ranga zbog svoje tri legije, dok je Donja Panonija bila pretorijskog ranga.¹⁷

Nakon Trajanovih pobjeda u Daciji, te osnivanja nove provincije 106. g., Panonija više nije najistočnija pokrajina. Dunav se tada počinje demilitarizirati zbog ratova s Partima koje započinje 114. godine Trajan. Po završetku ratova legije se vraćaju u svoje matične logore. Situacija tada izgleda ovako: *I. Adiutrix* vraća se u Brigetio gdje ju je mijenjala *XXX. Ulpia*, *II. Adiutrix* tada dolazi na mjesto *X. Gemine* koja je mijenja u Akvinkumu, *XV. legija Apolinaris* napušta Dunav i odlazi na Bliski istok, a njeno mjesto u Akvinkumu zauzima *X. Gemina*, a *XIII. Gemina* postaje sastavni dio Karnuntuma.¹⁸

Na prostoru Panonije mir se zadržao sve do sredine drugog stoljeća, kada pod utjecajem germanskih plemena sa sjevera, u prvom planu Gota, dolazi do nemira na području Panonije. Kako barbarska plemena dolaze sve više na prostor Rimskog Carstva u potrazi za područjem gdje bi se naselili, dolazi do sukoba koji će eskalirati 161. g. pod vodstvom rimskog cara Marka Aurelia što će se pretvoriti u dvadesetogodišnji rat (161.-180. g.). Rat će biti poznat po nazivu *Markomanski rat*. Ujedinit će se mnoga plemena protiv Rima, ali Markomani i Qvadi će imati najveću ulogu u tom ratu. Prvi proboj limesa desit će se već 166. g. kada Langobardi prelaze Dunav i ulaze na teritorij Panonije. Iako je ovaj napad zaustavljen od strane ale (konjanički odred koji se borio na krilima) iz Arrabona ovo će postati tek jedan u nizu napada na rimski teritorij. U sljedećim godinama Markomani i Kvadi zajedno ujedinjeni uspjet će upasti na prostor Panonije te se spustiti sve do sjeverne Italije gdje su velikom mukom zaustavljeni, a sam Marko Aurelije je predvodio rimsku vojsku. Do 172. g. germanska plemena su istjerana s prostora Rimskog Carstva, a Marko Aurelije se sa svojom vojskom smjestio u Karnuntum od kuda je vodio daljnje vojne akcije protiv barbara. Rimsku vojsku 172. g. pod vodstvom Aurelija prelazi Dunav preko Pontonskog mosta, kojeg su izgradili, te provode uspješne vojne akcije protiv Markomana, a godinu poslije i protiv

¹⁷ A. MOSCY, 1974, 85-86.

¹⁸ A. MOSCY, 1974, 98-99.

Kvada. Bitke protiv Kvada trajale su sve do 174. g. kada je Aurelije primoran potpisati mirovni sporazum s Kvadima zbog pobune u Siriji kamo odlazi ugasiti pobunu. Mir nije dugo potrajao, budući da rat ponovno započinje dvije godine kasnije. Marko Aurelije se vratio na to područje 179. g. te je vodio vojsku od 40 tisuća vojnika koji nakon teških i iscrpljujućih borbi vraćaju Rimu izgubljeni teritoriji, te definitivno završavaju ratove s Markomanima i Kvadima. Aurelije je čak bio toliko duboko u germanskim zemljama da je razmišljao osnovati i dvije nove provincije Sarmatiju i Markomaniju, No nakon njegove iznenadne smrti njegov sin Komod odlučuje završiti rat te 180. g. potpisuje mirovni sporazum i dopušta plemenima da žive u miru s lijeve strane Dunava.¹⁹

Nakon ratova dolazi do izgradnje Panonije i njene obnove za vrijeme Komoda (180.-192. g.), tako da sad sve drvene utvrde postaju kamene, uništene kamene utvrde zamjenjuju se novima, a među logorima se grade stražarnice.²⁰

Nakon nasilne Komodove smrti 192. g. nasljeđuje ga Pertinax, no izbijaju pobune, te dolazi do borbe za prijestolje, a važnu ulogu će imati XIV. legija iz Karnuntuma koja će smijeniti Pertinaxa, te na prijestolje dovesti Septimija Severa. Septimije Sever dolazi na vlast 193. g. te će ostati do kraja svoje vladavine naklonjen legiji iz Karnuntuma.²¹

Nakon dolaska na vlast dinastije Severa dolazi do mirnog razdoblja i prosperiteta na području Panonije. Povećava se vojna moć na granici Rimskog Carstva i sve više jačaju zapovjednici legija. Postupno dolazi do sukoba i političkih prepiranja za vlast, a to kulminira ozbiljnom financijskom i političkom krizom te naposljetku dovodi do ubojstva posljednjeg kralja iz dinastije Severa, Aleksandra Severa 235. g.²²

Poslije dinastije Severa dolazi do razdora u državi te takozvanih vojnih careva. Zbog moći koju imaju legije, svaka pokušava svoga zapovjednika progurati kao cara. Takvi nemiri dovest će do slabljenja Carstva što će iskoristiti germanska plemena, u prvom planu Markomani i Kvadi te Sarmati koji će pljačkati i paliti po Panoniji. Najteže je razdoblje za vrijeme cara Galijena 260. g. kada uz Galijena imamo i protucara Publiusa koji remeti mir u državi.²³

Nakon što uspostavlja svoju vlast u potpunosti, Galienus se mogao posvetiti limesu te očistiti

¹⁹ L. BORHY, et al., 2003, 10-13.

²⁰ L. BORHY, et al., 2003, 10-13.

²¹ L. BORHY, et al., 2003, 10-13.

²² L. BORHY, et al., 2003, 12-13.

²³ L. BORHY, et al., 2003, 12-13.

zemlju od barbara koji nemilice provaljuju. Do 268. g. uspio je uspostaviti granicu, ali tek pravo utvrđivanje granica doći će za cara Dioklecijana (284. – 305. g.) koji uvodi niz administrativnih i vojnih reformi u državu. Panonija je tada podijeljena na 4 dijela: *Panonia Prima*, *Secunda*, *Savia* i *Valeria*.²⁴

Dioklecijan se povlači u mirovinu 305. g. kada na sastanku u Karnuntumu sa svojim suvladarima pokušava uvesti stalnu vladavinu četvorice što će se i održati neko kratko vrijeme.²⁵

Velika je borba između dvojice tetrarha za apsolutnu vlast tako da dolazi do rata između Licinija i Konstantina, a sve će eskalirati u jesen 314. g. kada Konstantin napada Sisciju, koja je bila važan grad kao kovnica novca. Mjesec dana kasnije doći će do odlučujuće bitke ispred Vinkovaca (*Cibalae*), gdje će Licinije biti primoran predati Panoniju u ruke Konstantina. Konstantin postaje samostalni vladar 18. rujna 324. g. kada Licinije doživljava potpuni poraz u bitci kod *Chrysoplisa*.²⁶

Za vrijeme Konstantina dolazi do izgradnje novih fortifikacija, te utvrđivanja starih. Također dolazi do novih vrsta utvrda, koje sad imaju uže ulaze, jače i masivnije zidove, s tornjevima i kulama na kutovima utvrde. Najveći fokus je na obrani granice. U unutrašnjosti se gradi novi sustav koji ima zadaću zaštititi važnije prometnice unutar provincije, ali služi i za opskrbu, te pričuve u slučaju moguće mobilizacije.²⁷ Za vrijeme Konstantinovog sina, i dalje je bilo unutarnjih nemira, došlo je i do sukoba između Konstantina II. te Maksencija. Velik broj Rimljana nije se slagao s kršćanstvom kao novom religijom koju je uveo Konstantin I. zato dolazi do nemira koji će dovesti do bitke između kršćanina i pogana, tj. Konstantina II. i Maksencija. Bitka se odigrala u Panoniji kad Maksencije sa 36 tisuća ljudi odluči napasti Mursu, a Konstantin je raspolagao sa 80 tisuća ljudi. Nakon borbe konačno je došlo do sloma Maksencijevih trupa, ali i do strašnih gubitaka na obje strane, u toj je bitci poginulo oko 50 tisuća ljudi.²⁸

Limes nije bio siguran niti nakon Konstantinovih reformi te nakon ponovnih upada Kvada i Sarmat polovicom 4. st. car Valentinian I. poduzima građevinske poduhvate na izgradnji limesa. Gradio je gustu liniju stražarnica koje idu uz limes. Pojačana je opskrba logora kroz Dunav, luke su obnovljene, na ulaze se dodaju kule, grade se nove utvrde na strani barbarskih plemena, a to je

²⁴ L. BORHY, et al., 2003, 13.

²⁵ C. GAZDAC. 2016, 53.

²⁶ C. GAZDAC. 2016, 53.

²⁷ L. BORHY, et al., 2003, 13.

²⁸ G. ĐURĐEVIĆ, 2012. 13.

izazvalo revolt kod Kvada. Pogubili su svog kralja Gabiniususa, te sa svojim saveznicima Markomanima i Sarmatima provalili limes te napali provinciju. Kao odgovor na to 375. g. Valentinian I. vodi uspješne ratove protiv Kvada, a završni udarac im zadaje ispred zidina Brigetia. Legenda kaže da su ga na pregovorima s Kvadima njihovi zahtjevi toliko naljutili da je umro od srčanog udara.

Nakon smrti Valentiniana dolazi do radikalnih promjena u Rimskom Carstvu, stalne su prijetnje od strane germanskih plemena, no najveću štetu nanose Goti i njihov upad s istoka. Pod pritiskom seobe naroda obrana Panonskog limes je sve teža te je do 433. g. teritorij Panonije većinom pao pod vlast Huna.²⁹

Slika 4: Panonija Superior i Inferior

Slika 5: Podjela Panonije prema Dioklecijan

²⁹ L. BORHY, et al., 2003, 15.

4. LIMES

Carstvo je moralo ograničiti svoje prostore i zabilježiti granice države, a kako bi to bilo što točnije određeno osnovani su pogranični pravci. Ti pogranični pravci nisu imali samo ulogu u zaštiti Carstva, nego i u kontroli trgovačkih puteva tako da uz granice dolazi do ekonomskog procvata. Granicu su činili nizovi utvrda, zidova i manjih logora u kojima su bile stacionirane pomoćne postrojbe, ali i cijele legije. Kako je u jednom takvom sklopu bilo potrebno ljudstvo, Rimljani su osim vojske tamo naseljavali čitave obitelji i veterane. Osnivaju se gradovi i naselja uz granicu. Obrtnici također dolaze u gradove i osnivaju svoje radionice te trguju s vojnim logorima u blizini samih naselja.³⁰

Kompletan sklop koji se nalazio uz granicu Rimljani nazivaju limes. Originalno značenje riječi limes je bio „prolaz“ ili put koji se nalazio između dvije oranice, omeđeni prostor nekog zemljoposjednika.³¹

Riječ limes u povijesnom značenju jest prostor sa stražarnicama, utverdama, nasipima ili zidom kojima je utvrđena granica Rimskog Carstva. Utvrde i građevine u limesu bile su korištene za potrebe rimske vojske.³²

Prvi zidovi i utvrđenja građeni su još za cara Augusta (27. pr. Kr. – 14. g.). Prava utvrđenja u obliku zidova, promatračnica, kastela i logora grade se za cara Hadrijana. Hadrijan u Britaniji gradi Hadrijanov zid, obrambeni zid dugačak čak 118 km (Wallsend – Tyne), potom Antoninov zid također u Britaniji (60 km, Boness - Old Kilpatrick), Gornjogermanski – retijski limes u Germaniji (330 km, Heddesdorf - Eining) te limes *Fossatum Africae* (područje Alžira i Tunisa).³³

Nakon Augustove smrti 14. g., Tiberije uviđa važnost rekonstrukcije obrambenih linija u Panoniji, te njihovu važnost za obranu Italije od barbarskih plemena.³⁴

Na području Panonije početkom prvog stoljeća bile su stacionirane tri legije: *XV. Apollinaris* bila je stacionirana u Emoni (Ljubljana), *VIII. Augusta* u Petoviji (Ptuj), te *IX. Hispana* u Sisciji (Sisak). Tiberijan odlučuje premjestiti *XV. legiju Apollinaris* iz Emone u Karnuntum gdje je ta legija sagradila prvi zidani vojni logor na Dunavu.³⁵

³⁰ E. MARIN, 2018, 20.

³¹ E. MARIN, 2018, 20.

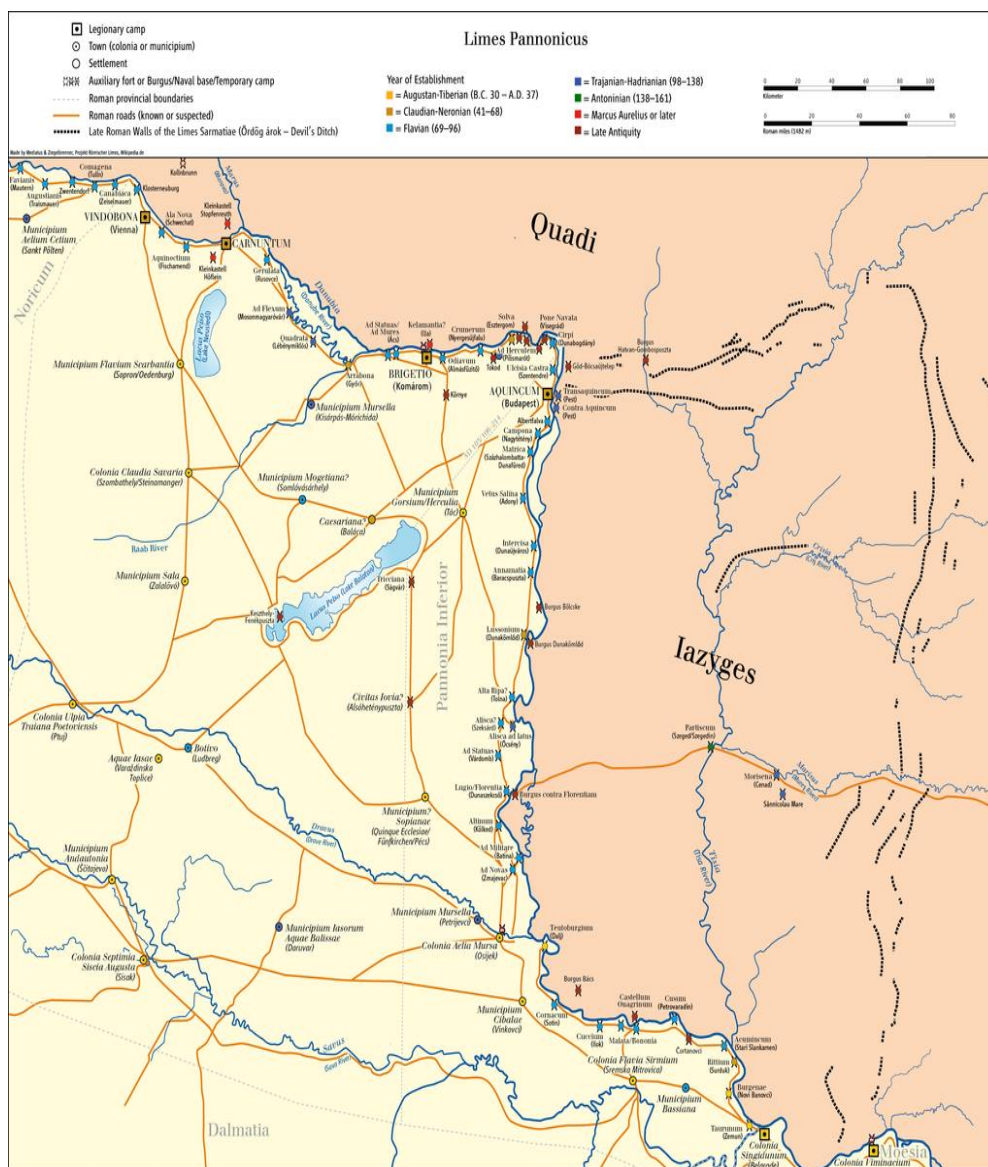
³² E. MARIN, 2018, 20.

³³ E. MARIN, 2018, 21.

³⁴ J. KLEMENEC, 1960, 7.

³⁵ J. KLEMENEC, 1960, 7.

Limes na Dunavu imao je veliki značaj za Carstvo. Osim što je branio same granice Carstva također je štutio i važnu Jantarnu cestu koja je bila glavna trgovačka ruta prema sjeveru. Za vrijeme Klaudija (41 - 51. g.) limes na Dunavu su sačinjavali *Arrbona* (Gyor), *Brigetio* (Szony), *Aquincum* (Budimpešta), *Carnuntum* (Petronel). Važnost granice na Dunava uviđa dinastija Flavijevaca koja cijelom dužinom Dunava tada gradi utvrđenja i obrambena zdanja kako bi se zaštitila.³⁶

Slika 6: Panonski limes

³⁶ L. BORHY, et al., 2003, 4-6.

5. RIMSKI VOJNI LOGOR

Rimska riječ za logor je bila *castellum*, a označavala je manje mjesto gdje se smjestio određeni broj vojnika. *Castellum* je bio ograđen drvenom palisadom, a ispred palisade nalazili bi se opkopi. Od 210. g. pr. Kr. do 107. g. poslije Krista logori su dolazili u raznim veličinama i oblicima, a od 107 g. postaju pravokutni sa zaobljenim uglovima (800 x 200 m).³⁷

Kamp je uvijek izgledao isto, dvije glavne ulice bi presijecale kamp: *via pretoria* koja bi vodila od glavnog ulaza do nasuprotnog te do sjedišta logora (*principia*)), *via principalis* koja je spajala dva bočna ulaza te prolazila ispred *principia*. Kao što je spomenuto u središtu kampa nalazio se *principij*, do njega se nalazio *practorium* (mjesto zapovjednika kampa), a ispred i iza *principia* nalazile su se radionice i vojne barake.³⁸

5.1. Principia

Principia je bila podijeljena na tri dijela. U prednjem dijelu nalazilo se otvoreno dvorište koje je bilo okruženo *porticima*. Iza toga se nalazila velika dvorana s visokim stropom, u kojoj bi obično zapovjednik sazvaio okupljanje trupa. Na stražnjoj strani zgrade nalazilo se pet soba. Središnja soba je bila mala kapelica (*aedesa*) u kojoj bi se obično nalazio kip cara, te bi se štovao carski kult, ali također i glavni *signifer* legije. *Aedesa* je bila najbitnija soba stoga je bila pod prismotrom cijeli dan i noć. U sobama koje su se naslanjale na nju nalazili su se *signiferi* kohorti, ali također su tamo radili i zapovjednici koji su imali neku ulogu bankara za vojnike, te su obavljali administrativne poslove. Skroz bočne sobe vjerojatno su bile spremište oružja.³⁹

5.2. Pretoria

Pretoria je mjesto gdje je živio vrhovni zapovjednik legije sa svojom obitelji koja ga je uglavnom pratila.⁴⁰ Pretorije su bile luksuzna mjesta, zauzimale su čak 10 posto prostora za gradnju unutar samog logora. To je bila privatna rezidencija i imala je sve najbolje uvjete koje je mogla imati za

³⁷ P. CONLI, 1997, 5.

³⁸ P. CONLI, 1997, 5.

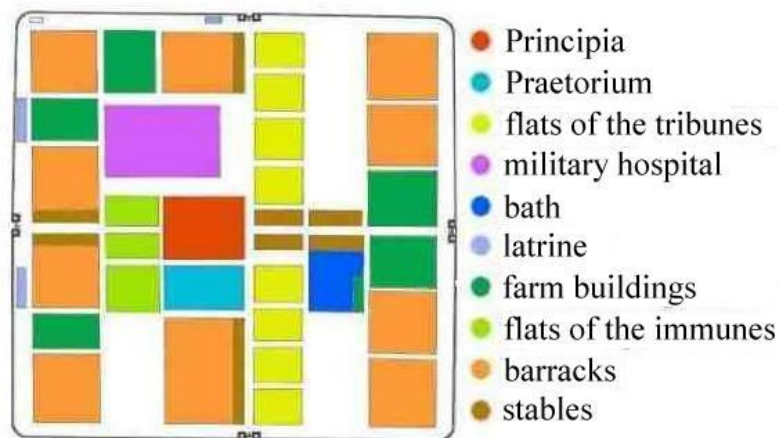
³⁹ P. CONLI, 1997, 16.

⁴⁰ P. CONOLI, 1997, 14.

to vrijeme. Neke od prostorija koje su se tu nalazile bile su: kuhinja, nekoliko kupaonica (moguće parne kupelji u pojedinim kupaonicama), privatne odaje za zapovjednika i obitelj, privatni hram, ured. Osim zapovjednika tu su živjeli i robovi koji su mu služili, a imali su posebno krilo sa svojim odajama. Sve prostorije u palači bile su grijane podnim grijanjem.⁴¹

5.3. Barake

Barake su bile mjesto gdje bi obitavali vojnici. To su bile uglavnom dugačke uske zgrade, s proširenjem pri kraju. Proširenje je bilo rezidencija za časnike. Uži dio zgrade je bio podijeljen na deset prostorija, a svaka prostorija je imala predsoblje gdje bi vojnici odlagali svoje oružje. U svakoj prostoriji bi spavalo po osam vojnika i imali su svoj kamin koji je služio za kuhanje hrane. Jedinica od osam ljudi bi se nazivala *contubernum*, a svaka je imala svog nadređenog koji je bio dodijeljen od *centurionum* te bi se i jedinica nazivala prema njemu. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi kako su vojnici spavali u sobama. Moguće je da su spavali na podu kao u šatorima, ali nije isključena mogućnost postojanja kreveta koji su mogli biti složeni u nizu ili na katove.⁴²

Slika 7: Izgled vojnog logora

⁴¹P. CONLI, 1997, 14.

⁴²P. CONLI, 1997, 13.

6. KARNUNTUM

6.1. Povijest Karnuntuma

Karnuntum je bio keltski gradić. Spominje se u antičkim vrelima od 6. g., u vrijeme ratova Tiberija s Markomanskim kraljem Marbodom. Imao je važnu ulogu kao dio Noričkog Kraljevstva, ali i kao dio Rimskog Carstva. Zbog svog položaja bio je važno prometno sjecište, kako plovnim dijelom Dunava, tako i Jantarnim putom koji je tamo prolazio.⁴³

Logor se smjestio na platou od 18 ha. Prema arheološkim ostacima možemo zaključiti kako se u početku radilo o drvenim palisadama i zemljanom opkopu, a izgrađen je po naredbi cara Klaudija oko polovice prvog stoljeća. Kameni zid je zamijenio drveni, a vjerojatno ga od kamena gradi XV. *Legio Apollinaris*. XIV. *Gemina* ostatak zgrada podiže u kamenu, a postaje stalna legija u Karnuntumu kada odlazi XV. *Legio Apolinaris* na bliski istok za vrijeme Trajanove vladavine, te se zadržala sve do kasne antike.⁴⁴

Poslije Augustove smrti, na vlast dolazi njegov posinak Tiberije, koji odlučuje reorganizirati vojsku u Panoniji. U svojim borbama protiv Marboda primijetio je koliku stratešku ulogu ima Karnuntum, stoga je XV. *legio Apollinare* iz Emone (Ljubljane) premještena u Karnuntum. Tamo legija diže stalno zidano utvrđenje. Kako je na tom prostoru dolazilo do nemira između barbarskih plemena (Markomana i Herusca) Tiberije odlučuje poslati svog sina Druza u Karnuntum. Nakon međusobnih borbi između barbara Markomani gube rat, te se Markomanski kralj skriva u Raveni. Markomani su izgubili rat te su tražili pomoć od Rimljana. Rimljani su ih naseljavali na lijevoj obali Dunava. Osim Markomana, naselili su i Kvade te su izabrali Vaninija, iz plemena Kvada, za kralja ta dva plemena. Rimljanima su odgovarale međusobne borbe plemena, ali u isto vrijeme ih je bilo strah za granice svoje države, tako da se u Karnuntumu i dalje nalazi XV. *Legio Apollinare*, s auxilijarnim (pomoćnim) postrojbama, a Dunavom patroliraju rimski vojni brodovi. Vaninijeve čete smještene su s desne obale Dunava.⁴⁵

U drugoj polovici prvog stoljeća, razvio se i civilni grad (*canabis legionis*), a nalazio se neka dva kilometra zapadno od kampa. U početku je to bilo selo (*vicus*), koje se toliko razvilo da

⁴³ J. KLEMENEC, 1960, 12.

⁴⁴ <https://www.carnuntum.at/en/science-history/carnuntum-in-roman-times/military-city>

⁴⁵ <https://www.carnuntum.at/en/science-history/carnuntum-in-roman-times/military-city>

je između 103. i 107. godine postalo glavnim gradom provincije *Pannonie Superior*, a bilo je i sjedište namjesnika. Grad se s vremenom sve više povećavao, sve dok za cara Hadrijana, 121. g., nije dobio status municipia (*Aelium Carnuntum*). Za vrijeme cara Hadrijana, te Antonina Pia, dolazi do razvitka grada. Nekadašnje selo sve više poprima izgled pravog rimskog grada, sa pravilnim rasterom ulica, orijentacijom istok - zapad, te pravilnim insulama. Za vrijeme Markomanskih ratova Marko Aurelije odsjedao je u Karnuntumu. Nakon smrti Marka Aurelija, nasljeđuje ga Komod koji je ubijen 192. g. te tada nastaje praznina na rimskom prijestolju. U travnju 193. g. rimske legije iz Gornje Panonije proglašavaju za cara L. Septimija Severa, koji je u to vrijeme bio *legatus Augusti pro pretori Pannoniae Superioris*. Svojim dolaskom na vlast Septimije odaje počast Karnuntumu tako što mu daje status kolonije. Nakon smrti Septimija na vlast dolazi njegov sin Karakala, koji obilazi dunavski limes (211-217.) te daje učvrstiti obrambene zidine na limesu. Pretpostavlja se da je na svom putovanju zastao i u Karnuntumu, a postoji i natpis koji spominje Karakalu i njegovu ženu iz kojeg se iščitava da su vjerojatno dali obnoviti hram Serapisa.

Nakon završetka dinastije Severa 235. g. dolazi do vremena u kojem se smjenjuju vojni carevi. Bilo je uobičajeno da vojska stavlja svog zapovjednika na tron. Tako je 260. g. *Publius Cassius Regalianus*, namjesnik Gornje Panonije, bio postavljen za protucara caru Galeniusu. Već iste godine Publiusa smjenjuju njegovi vlastiti vojnici, te se ponovno priklanjaju caru Galienusu. Dioklecijan dolazi na vlast 20. studenog 284. g. te u svojim administrativnim reformama provinciju dijeli na više dijelova. Tako je *Pannonia Superior* podijeljena na dva dijela: *Pannoniu Primu* i *Pannoniu Savia*. Karnuntum gubi status glavnog grada, a Savaria postaje glavni grad.

Nakon ostavke Dioklecijana na mjestu cara, dolazi do problema oko nasljednika. U Karnuntumu se 11. listopada 308. g. sastaju četiri cara, koji su bili određeni da vladaju zajedno, te za novog cara biraju Licinius. Na tom sastanku četiri cara (Galerius, Licinius, Dioklecijan, Maximianus) podižu oltar u Karnuntumu koji je bio posvećen Mitri. Dioklecijanova zamisao o vladavini četiri cara nije trajala dugo jer već 324. g. Konstantin smjenjuje Licinius, te postaje car. Između 365. i 370. g. dolazi do velikog potres koji većinu Karnuntuma srušuje sa zemljom. Posljednji car koji se nalazio u Karnuntumu bio je Valentinian I. za kojeg znamo da je 374. g. organizirao obranu protiv upada Kvada.

Zadnji pisani spomen o Karnuntumu ostavlja Ammianus Marcellinus, koji govori kako je grad sad „*desertum wuidem nunc et squalens*“ tj. napušten i prljav, te neprijatan za život.⁴⁶

6.2 Izgled logora

Sam logor se prostirao na 18 ha, a bio je omeđen s kamenim zidinama, koje su imale četiri *portika*, od kojih su samo 3 otkrivena.⁴⁷

U samom središtu logora nalazilo se administrativno središte, svetište, te glavna bogomolja logora (središte logora naziva se *principij*). U *principij* se ulazilo kroz predvorje koje je vodilo u srednje dvorište, a u kojem su se sa lijeve i desne strane nalazila spremišta za oružje (*armamentaria*). S druge strane dvorišta nalazila se bazilika koja se spajala sa svetištem (*aedesa*) u kojem su se također nalazile i *insignie* same legije, te knjižnica (*tabularium*). Sjeverozapadno od *principija* nalazile su se odaje zapovjednika legije, koji je također imao status senatora (*legatus legionis*). Paralelno s luksuznim zdanjem zapovjednika legije, nalazile su se barake u kojima su boravili legionari, a sve su bile centralizirane oko jednog otvorenog dvorišta. Na sjeveroistočnom dijelu logora nalazila su se lječilište za ranjene i bolesne vojnike (*valetudinarium*), a uz samo lječilište nalazio se i hram koji je vjerojatno bio posvećen Higiji ili Asklepiju (božanstvima zdravlja i medicine). Na južnoj strani logora nalazile su se barake u kojoj su bili robovi i posluga (*contubernium*), a osim kontoberni tamo su se nalazila i spremišta za hranu i oružje (*horreum*), radionice za proizvodnju svakodnevnog oruđa (*fabrica*), te se pretpostavlja da je logor imao i malu javnu kupelj, a od vremena Dioklecijana pa sve do 5 st. ima i svoju radionicu za proizvodnju štitova u kojoj su radili rimski građani (*Carnutensis scutaria*). Sjeverozapadno od samog logora smjestilo se vježbalište (*campus*) koje je služilo da bi se vojnici što bolje obučili i pripremili za rat. Samo vježbalište je bilo okruženo s tri *portica*, te bazilikom na sjevernoj strani. Kamp je također imao i svoj amfiteatar koji je bio izgrađen za potrebe XV. legije. Sam amfiteatar je primao oko 8000 gledaoca, te je uz rub zidina imao hram posvećen Nemezidi, božici koja daje sreću ratnicima koji su se unutra borili.⁴⁸

Uz sam kamp nalazilo se i civilno naselje (*canabe legionis*). Kada na taj prostor dolazi XV. legija za njima dolaze i obrtnici, obitelji legionara te trgovci. Logor je zauzimao površinu u

⁴⁶ C. GAZDAC. 2016, 44-54.

⁴⁷ <https://www.carnuntum.at/en/science-history/carnuntum-in-roman-times/military-city>.

⁴⁸ <https://www.carnuntum.at/en/science-history/carnuntum-in-roman-times/military-city>

radijusu od 2.2 km, a uz logor su se smjestile i civilne nastambe. Zemlja oko logora pripadala je vojsci i njenim potrebama, no također su je mogli obrađivati i stanovnici *canabe legionis*. Tamo su se uglavnom nalazile male trošne kuće, a uske ulice su se sjekle pod pravim kutom.⁴⁹

6.3. Postrojbe u Karnuntumu

Prvi logor na tom području može datirati još od 5. g. kada se vjerojatno diže za ratove protiv Markomana, no logor u pravom smislu s kamenom palisadom se diže tek 40. g. kada ga podiže XV. legija koja dolazi iz tadašnje Emone.⁵⁰

Sam logor je bio smješten između dva municipalna grada: Karnuntuma i Altenburga. Od 40. godine XV. *Legio Apollinaris* tamo gradi logor, od palisadi i zemljanih nasipa koji se postepeno do drugog stoljeća pretvaraju u kamene (oko 100. g.). Na tom prostoru se zadržala XV. *Legio Apollinare* do 62. g., sve dok nije premještena na Bliski istok, a nju zamjenjuje X. *Legio Gemina* iz Španjolske. Legija X. *Gemina* trajala je samo do 68. g. kada ju zamjenjuje VII. *Legio Galbae*.⁵¹

XV. legija bila je najstarija legija u Karnuntumu. Njen osnovni zadatak je bio da održava komunikaciju s postrojbama u svojoj okolini. Brdski put prema Ptuju pretvorili su u glavni kanal komunikacije Ptuja i Karnuntuma, a najvjerojatnije su izgradili i put prema Teotoburgiju (Dalj). XV. legija je ratovala i u nemirnim događanjima od 19. do 51. godine kada je većina vojske u Panoniji mobilizirana zbog ratova Markomana. Godine 63. odlaze na istok kada ih zamjenjuje legija X. *Gemina* iz Španjolske koja ostaje do 68. g. i tada na njeno mjesto dolazi XIV. *Gemina*. Pretpostavka je da je XIV. *Gemina* napustila Britaniju da bi ratovala na istoku, a i u sjevernoj Italiji je učestvovala u dinastičkim borbama kada pomažu Vespazijanu da dođe na tron. Ova legija ostaje u Karnuntumu sve dok se s bliskog istoka nije vratila XV. *Legio Apollinaris*.⁵²

Pretpostavka je da je za Dačkih ratova XV. legija pomogla izgraditi te uspostaviti logore u Vindoboni i Brigetiu, a manji dio čete je vjerojatno sudjelovao i u Domicijanovim, te Trajanovim pohodima na Dakiju. Poslije Dačkih ratova oko 114. g. zajedno s Trajanom XV. legija kreće na istok te postaje stalna legija u Kapodokiji. Nakon odlaska XV. *Legio Apollinaris*, zamjenjuje ju XIV. *Legio Gemina* koja na tom prostoru ostaje do kasne antike.⁵³

⁴⁹ <https://www.carnuntum.at/en/science-history/carnuntum-in-roman-times/military-city>

⁵⁰ J. KLEMENEC, 1960, 13.

⁵¹ J. KLEMENEC, 1960, 13.

⁵² J. KLEMENEC, 1960, 13.

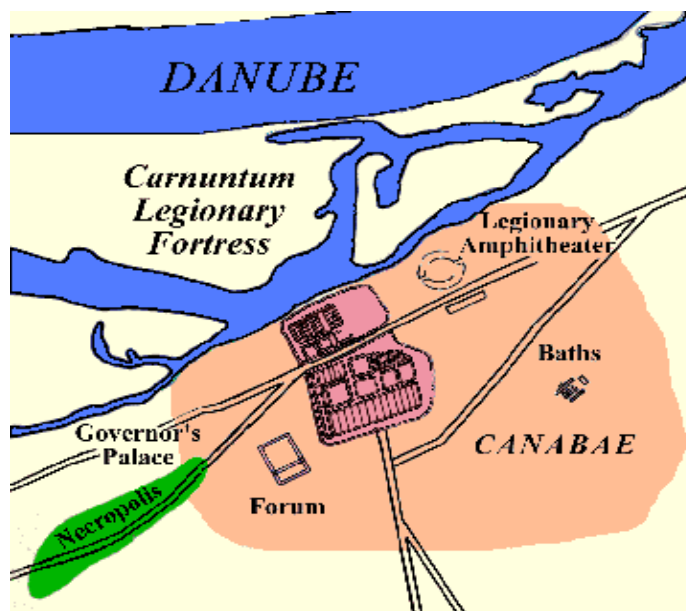
⁵³ J. KLEMENEC, 1960, 13.

6.4 Vojnički nadgrobni spomenici u Karnuntumu

Najtočnije podatke o rimskim legijama u logorima daju nam nadgrobni spomenici. Prema izradi spomenika i obliku natpisa na spomenicima možemo zaključiti kako su vojnici iz XV. legije većinom dolazili iz sjeverne Italije i Provanse, dok su kasnije vjerojatno došli iz naših istočnih krajeva. Također po spomenicima možemo zaključiti kako štiju Jupitera kao najčešće prikazano božanstvo.⁵⁴

Spomenike koji pripadaju X. legiji možemo smjestiti u prvo stoljeće. Prema karakterističnim natpisima ove legije u kojima umjesto riječi *stipendiorum* (genitiv plurala) upotrebljavaju riječ *ae-rum*, uspoređujemo ih s onima iz Španjolske gdje je legija boravila. Prema tome možemo zaključiti da se radi o istom vremenskom razdoblju odnosno da je na prostoru Karnuntuma boravila u prvom stoljeću.⁵⁵

Također imamo i četiri grobna natpisa koji spominju XIV. *Gemine*, te po stilu pisanja i obliku spomenika, možemo zaključiti kako se radi o spomeniku vojnicima koji su na ovom prostoru bili u prvom stoljeću.⁵⁶

Slika 8: Karnuntum

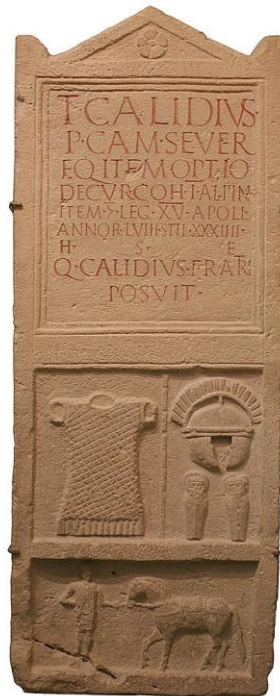
⁵⁴ J. KLEMENEC, 1960, 13.

⁵⁵ J. KLEMENEC, 1960, 13.

⁵⁶ J. KLEMENEC, 1960, 13.

Slika 9: Vježbalište i amfiteatar u Karnuntumu

Slika 10: Nadgrobnna stela iz Karnuntuma

7. VINDOBONA

U početku Vindobona je bila *oppidum* (veće urbano naselje), koji je bio u sastavu Keltskog Kraljevstva, a prvi put u sastav Rimskog Carstva dolazi u vrijeme Tiberijevih osvajanja Panonije.⁵⁷

7.2. Povijest Vindobone

Prvi vojni logor se ne može točno locirati, niti datirati, a pretpostavka je da se nalazio negdje oko centra današnjeg Beča. Vjerojatno je bio izgrađen od drvene palisade stupova, te opkopa koji je okruživao logor. Izgradila ga je *XV. legio Apollinaris* koja je došla iz Karnuntuma gdje je bila stacionirana. Polovicom prvog stoljeća tu je bila stacionirana *Ala I. militare*, koja je došla na ovaj prostor iz Britanije, no ne treba isključiti mogućnost i drugih vojnih postrojbi polovicom prvog stoljeća. Ova pozicija je izabrana za izgradnju logora zbog svog idealnog položaja. Osim što se sama rijeka Dunav nalazila uz logor, Jantarna cesta i blizina pomorskog puta pružali su idealnu poziciju zbog trgovinskih veza.⁵⁸

U kasnom prvom stoljeću, negdje oko 89. g. na ovaj prostor iz Ptuja dolazi *XIII. Legio Gemina*, koja tamo podiže stalni vojni logor koji će postati početak modernog Beča. Godine 92. u borbi s barbarima uništena je *XXI. Legio Rapax*, te zbog toga *XIV. Legio Gemina* iz Mainza dolazi na prostor Panonije, nakratko ostaje u Osijeku, te nakon toga dolazi u Vindobonu. XIII. legija je tada poslana u Apulum u Daciju gdje će učestvovati u ratu.⁵⁹

Nakon Dačkih ratova i pobjede Rimskog Carstva doći će ponovno do promjene vojnih jedinica. XIV. legija odlazi u Karnuntum 114. godine, a na njeno mjesto dolazi *X. Gemina* iz Noviomagnusa u Nizozemskoj te će se tu zadržati do 3. st.⁶⁰

Negdje u to vrijeme smjena legija došlo je i do obnavljanja zidina. Iako su tada bile kamene, zidine neće uspjeti zaštititi logor od provale Markomana koji su provalili 166. g. te pobijedili X. legiju i nastavili uz Jantarnu cestu prema unutrašnjosti Panonije. Izbio je novi veliki rat koji će trajati do 180. g. kad će se pod vodstvom Marka Aurelija Rimljani obraniti od barbara, no Vindobona je uništena. Kasnije je obnovljena te će postati središte carskih postrojbi. Marko Aurelije umire 180. godine, a prema rimskom piscu Aurelijusu Viktoru umro je u Vindoboni.

⁵⁷<https://www.livius.org/articles/place/vindobona-vienna/>

⁵⁸<https://www.livius.org/articles/place/vindobona-vienna/>

⁵⁹<https://www.livius.org/articles/place/vindobona-vienna/>

⁶⁰<https://www.livius.org/articles/place/vindobona-vienna/>

Septimije Sever u svom obilasku dunavskog limesa gradu Vindoboni daje status municipija, te se početkom trećeg stoljeća ponovno obnavlja. Sve do 260. g. na tom prostoru bit će mir, a logor i grad bit će na svom vrhuncu.⁶¹

Grad će biti još jednom obnovljen za vrijeme Valentinijana I. no već 395. g. Vindobona je uništena od strane Markomana. Početkom 5. st. logor je izgorio, a prema nalazima može se zaključiti kako je u tom razdoblju poprilično smanjena populacija unutar logora. Car Teodozije II. daje Hunima da zauzmu Vindobonu 433. g. te od tada Vindobona više nije u sastavu Rimskog Carstva.⁶²

7.3. Legijski logor

Samo poznavanje logora je nejasno i nepotpuno budući da nije moguće odraditi potpuno istraživanje na samom platou. Logor je bio pravokutnog oblika, položen tako da je na sjevernoj strani okrenut prema Dunavu, a zaštićen nasipom (12 - 15 m visine), a tako je bio zaštićen i sa bočnih strana i okružen vodom. Osim nasipom okružen je i sa zidom visine dva metra. Pronađena su i tri četvrtasta tornja, a mogu se prepoznati i sjeverna vrata koja nisu imala tornjeve već su vodila prema riječnoj luci.⁶³

Unutrašnjost logora je nejasna, ali osnovni plan je prepoznatljiv. Prostor je podijeljen na dva dijela sa *via principalis* uz koju su bili *portici*. Također može se prepoznati i *via decumanus* i *via pretoria*. Principija se nalazila južno od glavne ceste, a uz nju su se nalazile i kuće legata, te barake s obje strane *via decumanusa*. Sjeverno od glavne ceste nalazilo se šest kuća koje su bile namijenjene tribunima, lječilište za vojnike (*valetudinariuin*), te javna kupelj za vojnike. Nije pronađen niti jedan amfiteatar, ali zato postoji akvedukt.⁶⁴

⁶¹<https://www.livius.org/articles/place/vindobona-vienna/>

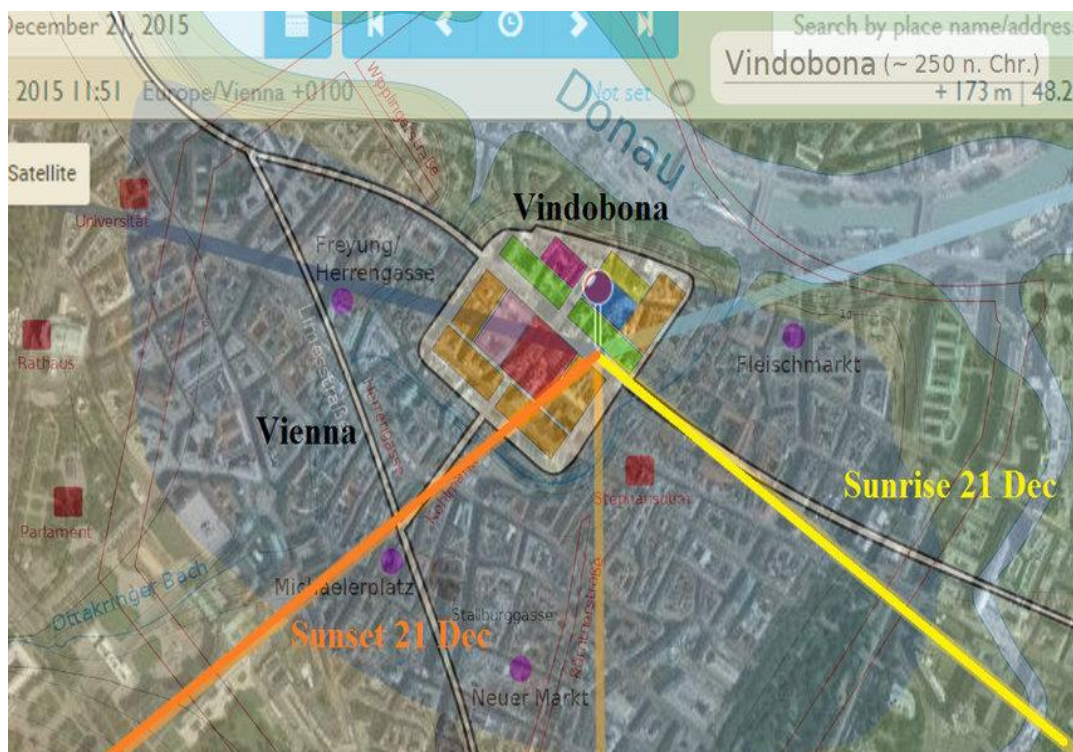
⁶²<https://www.livius.org/articles/place/vindobona-vienna/>

⁶³<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=vindobona>

⁶⁴<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=vindobona>

7.4. Postrojbe u Vindoboni

Ne zna se točno kada Vindobona postaje stalni vojni logor, no svakako je važno sjecište puteva, te su u početku tu boravile vjerojatno samo auxilijarne postrojbe ili konjaničke ale. Prva ala koja se ovdje nalazila zasigurno je *Ala I. Flavia Augusta Britanica*, koja se zove i *ala I. Flavia Domitiana*, a bila je stacionirana u onom logoru kojeg je sagradila *XIII. Legio Gemina* za vrijeme Domicijana. Prema nalazima kamenih opeka, te pečatima koji se nalaze na njima možemo zaključiti da je u ovom logoru bila stacionirana *XIII. Gemina*, koja se izvorno nalazila u Poetoviji. Legija XIII. je sudjelovala u Dačkim ratovima za vrijeme Domicijana (86. g.), ako ne cijela legija onda zasigurno njene auxilijarne postrojbe. Za vrijeme Trajanovih osvajanja Dakije 103. g. XIII. legija napušta Vindobonu i polazi za carem, a na njeno mjesto dolazi *XIV. Legio Gemina*. Ova legija je tijekom cijelog rata ostala stacionirana u Vindoboni te je nadogradila sam logor što možemo vidjeti prema ostacima pečata na opekama.⁶⁵

Slika 11: Vindobona

⁶⁵ J. KLEMENEC, 1960, 14.

Slika 12: 3D rekonstrukcija Vindobone

Slika 13: Ostatci podnog grijanja

8. BRIGETIO

Nalazi se na desnoj obali Dunava, na ušću rijeke Vag i Nitre u Dunav. Taj logor bio je idealan za kontrolu Panonske nizine u mađarskom dijelu. Brigetio je bio povezan mostom s manjim logorom Kelemantiom, a taj manji logor je pomagao u kontroli plovnog puta. Vjerojatno je postojao još jedan manji logor za pomoćne čete, ali tek u doba cara Trajana. Pomoć pri izgradnji ovog logora pružale su susjedne legije *XIV. Gemina* te *XV. Apollinare*.⁶⁶

8.1. Povijest logora

Nakon osvajanja Panonije u 1. st. prostor Brigetia pada pod rimsku upravu. Rimljani ovaj prostor preuzimaju od keltiziranih Ilira, tj. plemena Azali koje je živjelo na tom području. Rimljani tada stvaraju *civitas Azaliorum* koji je trajao sve do dolaska dinastije Flavijevaca kada taj prostor militariziraju. Prvi vojni zapovjednik se zvao Iucundus, te je imao titulu *principalis Azaliorum*.⁶⁷

Sam početak logora se veže uz polovicu prvog stoljeća, te osvajanja Panonije. Prvi logor je bio augzilijarni, a poslije je uklopljen u istočni dio legijskog logora. Logor su gradile tri legije, a 101. godine Legija *XI. Claudia* završila je gradnju. Do kraja ratova s Dačanima u samom logoru bila je stacionirana *XXX. Legio Ulpia Victrix*. Nakon Trajanovih osvajanja i pobjede na Parima, 119. g. *I. Legio Adiutrix* zamjenjuje *XXX. Legio Ulpia*, te će tu ostati do kraja svoga djelovanja. Sam kamp *I. Adiutrix* nije bio identičan onom u kojem su se nalazile prethodne legije, a pretpostavka je da je stariji logor bio potopljen te sada legija *Adiutrix* gradi potpuno novi kameni logor.⁶⁸

Prvi rimski logor je bio građen od zemljanih nasipa i drvenih trupaca, te se može smjestiti u prvu polovicu prvog stoljeća. Ova utvrda je poslije preuređena, omeđena je s dva jarka te ograđena drvenom palisadom veličine 540 x 430 m. Tu se smjestila *I. Legio Adiutrix*, a do kraja prvog stoljeća logor je dobio kamene zidine. Brigetio je izabrana da bude vojni logor zbog svoje strateške važnosti. Logor je bio smješten na ušću rijeka, a nasuprot njega bili su posjedi i nastambe Kvada. Brigetio je vjerojatno bila jedna od polazišnih točaka u Markomanskim ratovima. Osim

⁶⁶ J. KLEMENEC, 1960, 13.

⁶⁷ L. BORHY, et al., 2003, 16-19.

⁶⁸ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=brigetio&highlight=brigetio>

toga bio je i dobro povezan sa Vindobonom, Akvinkumom i Karnuntumom, ali i s gradovima unutar provincije.⁶⁹

Logor je bio četvrtastog oblika, vrata i kule su bile pravokutne te nisu nikad mijenjane. Sam zid uz limes bio je debljine dva metra, a po sredini zida bio je zemljani nasip po kojem se hodalo. Logor je imao četiri vrata, od kojih su ona na sjevernoj, istočnoj i zapadnoj strani imala po dva prolaza, a ona na južnoj, koja su bila okrenuta prema neprijatelju, imala su samo jedan zbog lakše obrane.⁷⁰

Brigetio je bio dobro povezan, u smjeru istok - zapad pružala se cesta uz Dunav koja je vodila i u barbarske zemlje. S južne strane logora pružala se druga cesta koja se račvala, istočna ruta se kretala prema Akvinkumu, dok se zapadna kretala prema unutrašnjim gradovima provincije. Uz cestu koja je išla prema Akvinkumu, nalazio se i akvedukt koji je dovodio vodu prema samom logoru, a vodu je crpio iz izvora Tata.⁷¹

Posljednji put Brigetio je bio obnovljen za vrijeme Valentiniana I. te napada na dunavski limes (sredina 4. st.), a posljednji pisani spomen logora vežemo uz Ammianusa Marcellinusa koji govori kako je car Valentinian I. 375. g. umro baš u Brigetiu. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi kada prestaje postojati legijski logor u Brigetiu, no znamo da prestaje sa životom pred sam kraj Zapadnog Rimskog Carstva. Pod naletima velikih naroda koji dolaze na ovaj prostor, životni standardi u Panoniji općenito padaju, te se napušta većina gradova, logora i ostalih naseobina, što se dogodilo i s Brigetiom.⁷²

Oko 200 metara od južnih vrata legijskog logora nalazio se podzemni vodovod. Vodovod se granao prema gradu, te je opskrbljivao vodom građane, ali i mlinove, te obrtnike kojima je bila potrebna voda u radu. Zapadno od logora nalazio se amfiteatar koji je bio vidljiv sve do osamnaestog stoljeća. Kraj grada vežemo za kraj Rimskog Carstva. Grad je napušten i postao je kršćansko groblje.⁷³

⁶⁹<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=brigetio&highlight=brigetio>

⁷⁰<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=brigetio&highlight=brigetio>

⁷¹<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=brigetio&highlight=brigetio>

⁷² L. BORHY, et al., 2003, 23.

⁷³ A. LENGYL et al., 1980, 258.

8.2. Postrojbe u Brigetiu

U Brigetiu se u kratko vrijeme smijenilo nekoliko legija, među njima su bile *XIII. Legio Gemini*, *XI. Legio Claudia Pia Fidelis* i *XXX. Legio Ulpia Vitrix*, a pred kraj Tiberijanove vlade iz Apulma je premještena *I. Adiutrix* koja je ondje ostala do svoga kraja. Prema opekama ovdje je također bila i *VII. cohorta Breucorum* i *ala III. Thracum*. Legijski logor je prema Karakalnim upravnim reformama pripao Donjoj Panoniji jer je reformama Brigetio priključen Panoniji Inferior.⁷⁴

8.3. Kanabe

Osim rimskog vojnog logora na prostoru od jedan i pol kilometra oko logora osnovani su i *legis canabis* odnosno civilne nastambe za obitelji vojnika i za obrtnike. U blizini je bio i civilni grad koji će isprva imati municipalni status, a zatim i status kolonije. Logor je pružao zaštitu, a civilne naseobine su bile centar društvenog života, ali u prvom redu trgovine koja se tamo odvijala. Sam logor je bio smješten južno od kanaba, a civilni grad se nalazio zapadno od samog logora. Civilni gradovi su bili podijeljeni cestom uz koju se nalazilo groblje. Grad je bio pravilnog rastera ulica, te četvrtastog pravilnog oblika, položen u smjeru sjever - jug.⁷⁵

Granice grada su dobro obilježene grobljem koje se pružalo uz cestu. Rimljani su u prva dva stoljeća Novog vijeka prakticirali kremiranje, tako da i u Brigetiu nalazimo spaljene pokojnike. Pokojnici su najčešće bili položeni u urnu ili direktno u zemlju, a grob je bio obilježen s nadgrobniim spomenikom. Poslije drugog stoljeća praksa se mijenja, te dolazi do inhumacije. Pokojnik bi se polagao u lijes, a bogatiji građani su se pokapali u sarkofage. Na sarkofagu bi se nalazile informacije o pokojniku (ime, godine, zanimanje, godine u službi ako je bio vojnik te ime osobe koja je naručila sarkofag). Osim što imaju natpise na sebi, sarkofazi su bili ukrašeni i ornamentima. Polovicom trećeg stoljeća mjesto ukopa se mijenja, seli se bliže legijskoj utvrdi. Posljednje rimske grobova pronalazimo u južnom opkopu logora i jednu izoliranu skupinu grobova smještenih uz cestu koja je prolazila južnim vratima logora te vodila prema *canabis legionisu*.⁷⁶

⁷⁴ J. KLEMENEC, 1960, 15

⁷⁵ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=brigetio&highlight=brigetio>.

⁷⁶ L. BORHY, et al., 2003, 22-23.

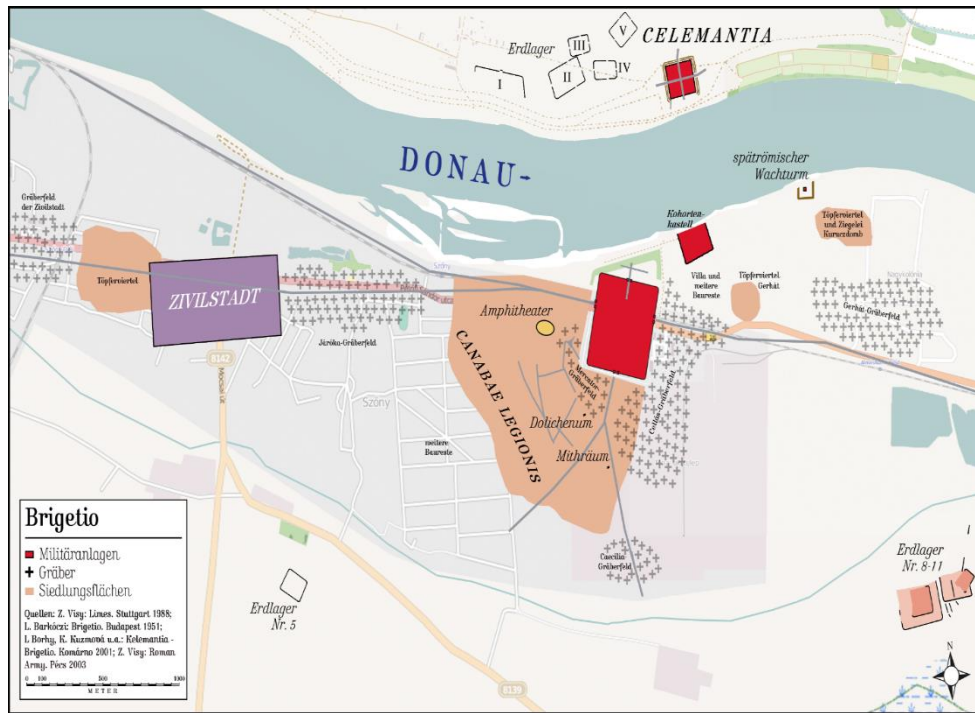
U prvoj fazi izgradnje grad je bio izgrađen od drveta i opeke (kraj prvog stoljeća), dok već u drugom dolazi do bogatije kamene gradnje. Unutrašnjost grada je bila bogata, kuće su imale podno grijanje (vrući se zrak slao kroz sistem šupljih cigli koje su bile položene na pod te u zidove), a bile su ukrašene slikarijama po zidu. Unutar zidina grada nalazilo se nekoliko hramova. Hram Apolona Granusa podignut je 217. g na ušću rijeka, a uz hram su se nalazili i *portic*, te taberne, a pretpostavlja se i izvor ljekovite vode (*fons Salutis*). Na jugozapadnom dijelu kanaba nalazio se i hram posvećen Jupiteru Dolihenskom, te mitrej.⁷⁷

8.4. Kelematia

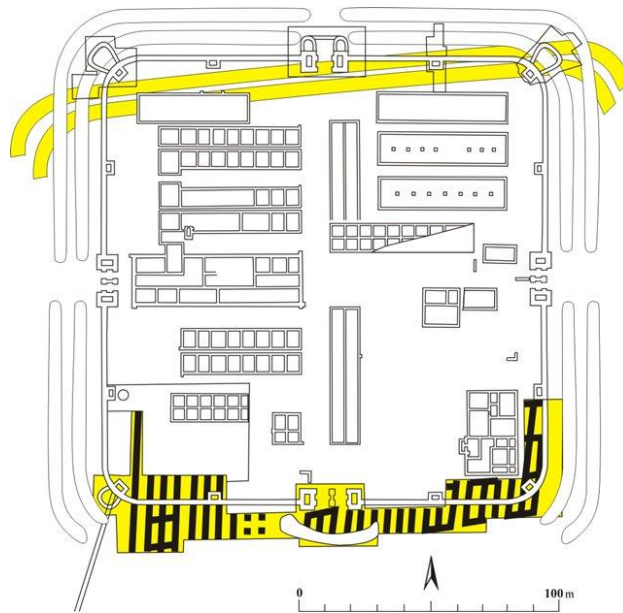
Prva utvrda je bila ograđena drvenim palisadama, veličina joj je nepoznata, ali pretpostavlja se da je zauzimala oko 3 hektra. Osim drvene palisade uokolo utvrde nalazila su se i dva V jarka koja su služila da bi usporila protivnika. Unutar logora pronalazimo pravilno organiziran raster ulica te 11 vojnih baraka. Barake su bile zidane od cigle, imale su dvoslivni slamnati krov. Oko krovova nalazile su se cijevi koje su služile za odvod vode, a kretale su se uz zidove te odvodile do glavnog sistema za odvodnju vode. Bile su četvrtaste 44 - 48 metara dužine, te 11 - 12 metara širine. Barake su bile podijeljene na dva dijela s po tri sobe, a sobe su bile dalje podijeljene na manje dijelove. U sobe se ulazilo kroz otvore od 90 do 100 cm širine. Podovi su bili najčešće od nabijene zemlje iako se mogu naći i ostatci ciglenog poda. Od ostataka namještaja imamo samo obrise na podu, a pronađeni su i ostatci vatrišta te sistema za grijanje.⁷⁸

⁷⁷A. LENGLEY et al., 1980, 258-259.

⁷⁸L. BORHY, et al., 2003, 31.

Slika 14: Brigetio

Slika 15: Izgled vojnog logora u Brigetiu

Slika 16: Ostatci termi

9. AKVINKUM

Akvinkum je bilo staro keltsko naselje, koje je u doba Augusta bilo slobodno, te imalo pravo kovati svoj novac. Pretpostavlja se da je tek za vrijeme Tiberija bio vezan uz Carstvo.⁷⁹

9.1. Povijest Akvinkuma

Mjesto nekadašnjeg grada *Ervestica* (naseljen keltskim stanovništvom), zbog svog dobrog položaja privukao je Rimljane. Na početku rimskih osvajanja djela Panonije koji se nalazi uz rijeku Dunav Rimljani su smjestili dvije pomoćne postrojbe i to na prostoru Brigetia i Akvinkuma, koji će kroz izvjesno vrijeme postati legijski logori. Oko 86. godine na tom prostoru stacionirala se *II. legio Adiutrix* koja je na ovaj prostor došla s prostora Britanije. *II. Adiutrix* služila je u Dačkim ratovima, a poslije rata vraća se na prostor Akvinkuma gdje je izgradila stalni vojni logor u kamenu. Akvinkum 106. godine postaje glavni grad provincije Donje Panonije, a namjesnik provincije postaje zapovjednik legije. U to vrijeme oko kampa niče vojni grad *Canabe Legis*, kojeg su nastanjivale obitelji vojnika, trgovci i obrtnici. Osim kanaba, osnovan je i civilni grad, s civilnim stanovništvom nevezanim za legiju, a nastao je zbog sigurnosti okolnog stanovništva i trgovine s logorom. Sam grad se nalazio oko jedne rimske milje od samog logora, kako su i zahtijevali rimski propisi. Nakon podjele Panonije, početkom drugog stoljeća, na dva dijela, Akvinkum će ostati jedini vojni logor u Donjoj Panoniji. Car Hadrijan će biti prvi namjesnik provincije Donje Panonije, a njegova će palača biti izgrađena na području *Canabe legionis*, jedno od najvelebnijih zdanja izgrađenih u toj provinciji. Oko 124. g. civilni grad Akvinkum po naređenju cara Hadrijana dobiva status municipija.⁸⁰

Prva kamena građevina koja se gradi u Akvinkumu bila je vojna kupelj koja je nastala početkom prvog stoljeća dolaskom druge spasilačke legije *Adiutrix*. Nakon toga civilni grad dobiva kamene zidove te *canabe legis* gube svoje drvene palisade, a dobivaju kamene zidove. Oko sredine prvog stoljeća grade se dva amfiteatra u kamenu, jedan je bio za potrebe grada te se naziva civilni amfiteatar, a drugi je bio za potrebe vojske te se naziva vojni amfiteatar. Također se u to vrijeme gradi i akvedukt koji je dovodio vodu sa trinaest različitih izvora, a bio je namijenjen za

⁷⁹ T. BURNS, 2003, 220-221.

⁸⁰ T. BURNS, 2003, 220-221.

potrebe vojske, ali i grada. Oko prvog stoljeća gradi se i takozvana vila Herculana, koja je bila tipičan primjer prigradske vile, pretpostavlja se izgrađena za potrebe vojnog zapovjednika ili nekog višeg časnika. Pred kraj 2. st. Septimije Sever, car kojeg su dovele panonske legije na vlast, daje status kolonije vojnom, ali i civilnom gradu Akvinkumu. Godine 214. za vrijeme cara Karakala dolazi do niza reformi, a jedna od njih je i ta da Brigetio i *I. legio Adiutrix* sad pripadaju provinciji Donjoj Panoniji te tako Akvinkum nije jedina legija i vojni logor u provinciji. Nakon toga Donja Panonija dobiva na važnosti jer su sada na tom prostoru koncentrirane dvije legije.⁸¹

U trećem stoljeću Akvinkum je bio središte života u provinciji, trgovina je cvjetala, sve do unutarnjih razmirica među raznim vođama koji se javljaju u periodu poslije Severa. Za vrijeme cara Gallianusa dolazi do teških ratova s barbarskim plemenima koja su se nalazila s druge strane Dunava, a u prvom planu to su bili Sarmati i Kvadi. Iako ih je car Gallianus uspio zaustaviti, Akvinkum je prošao kroz teško razdoblje, te tako iz period oko 260. g. možemo razaznati destrukcije na vojnom logoru, *canabis legisu*, te civilnom gradu. Nakon toga dolazi jedno kraće mirno razdoblje, te do novih reformi koje uvodi car Dioklecijan. Od njegova vremena Panonija je podijeljena na 4 dijela, a Akvinkum sad spada pod *Panoniu Valeriu*, te postaje glavno vojno središte u provinciji, a zapovjednik provincije dobiva titulu Dux.⁸²

Od četvrtog stoljeća grad se polako bliži svome kraju. Sredinom stoljeća je pod sve težim napadima od Sarmata koji prelaze preko Dunava. Posljednji pokušaj oživljavanja grada provodi Valentinijan I. koji izgrađuje nove zidine te stražarnice duž dunavskog limesa. Sve će biti uzalud nakon iznenadne smrti Valentinijana te se godine 395. vojska miče iz Akvinkuma, odlazi za Britaniju. Početkom petog stoljeća na ovaj prostor dolaze Huni, koji su pregazili grad, ali i dalje na ovom prostoru ostaje živjeti romanizirano stanovništvo, ali sada pod vlašću Huna.⁸³

9.2. Ostatci građevina u Akvinkumu

Južna vrata, *porta principalis dextra*

Na ulazu su se nalazile dvije pravokutne kule koje su ih omeđivale s dva prolaza koji su bili oko 3,5 metara širine (istočni i zapadni prolaz). U 4. st. zapadni ulaz je zazidan radi lakše

⁸¹ T. BURNS, 2003, 220-221.

⁸² <http://www.aquincum.hu/en/>

⁸³ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=aquincum>

obrane. Po ulasku u grad nalazila se kolonada stupova koja je pratila cestu, a južna vrata su vodila na glavnu cestu *via principalis* na kojoj se nalazilo središte *legora principia*. Uz cestu su se nalazile taverne odnosno trgovine i obrti, a iza njih barake prve kohorte legije. Istočno od baraka nalazilo se mjesto zapovjednika, senatorski *tribunus laticlavius*.⁸⁴

Istočna vrata, *porta pretoria*

U trenutnim prepoznatljivim ostacima izgrađena su oko sredine trećeg stoljeća, no ispod se vjerojatno nalaze i stariji ostatci. Vrata su imala tri ulaza, a bila su omeđena sa dva oktogonalna stupa koji su ležali na kružnim temeljima. Od tri luka dva su bila namijenjena pješacima, dok je središnji bio namijenjen za vojne potrebe, te protok kola i robe. Cesta je s te strane izlazila na Dunav, a preko se nalazio most koji je spajao logor s pomoćnim logorom *Transaquincumom* koji nalazio s druge strane.⁸⁵

Vojna kupelj

Izgrađena je početkom drugog stoljeća te je jedna od prvih kamenih zdanja u logoru. Nalazila se na sjecištu dviju glavnih cesta, a glavni ulazi su se nalazili i na *cardu* i *decumanusu*. Veličina termi je bila 120 m x 140 m. Bile su obnovljene mnogo puta, ali najzanimljivija je obnova iz 268. g. kada dobivaju naziv „*Thermai Maiores*“. Vojnici su imali mnogo sadržaja u kupelji, a ono što smo pronašli i sa sigurnošću možemo tvrditi da se nalazilo jesu: bazeni s toplom, hladnom i vrućom vodom, vježbalište, saune, te posebni dio gdje su se nalazile dvorane s podnim grijanjem.⁸⁶

Barake

Ostatke pronalazimo s početka 2. st., a renovacije se mogu prepoznati u više navrata. Najreprezentativnija obnova je ona iz 4. st. kada se obnavljaju po uzoru na novi način izgradnje logora. Vojnici su bili smješteni u spojenim blokovima koji su bili nasuprot jedan drugome, a između njih bile su uske ulice. Jedan blok se sastojao od 13 soba i predsoblja. U predsoblju su uglavnom skladištili oružje, a u sobama se nalazilo po 8 vojnika (sobe su bilo oko 16 kvadrata).⁸⁷

⁸⁴ <http://www.aquincum.hu/en/>

⁸⁵ <http://www.aquincum.hu/en/>

⁸⁶ <http://www.aquincum.hu/en/>

⁸⁷ <http://www.aquincum.hu/en/>

Vojni amfiteatar

Nastaje na prirodnoj skrapi oko 145. g. za vladavine Antonia Pia. Izgrađen je za potrebe *II. legije Adiutrix*. Prema novim istraživanjima moguće je da se skrapa koristila još u prvom stoljeću kao vježbalište. Primao je od 10 - 13 tisuća ljudi. Imao je dva glavna ulaza koji su se pružali u smjeru sjeveroistok - jugozapad, a na ulazima su se nalazili kavezi u kojima su bile divlje životinje. Amfiteatar nije bio sasvim od kamena već je imao kameni plašt.⁸⁸

Civilni amfiteatar

Bio je manji od onog vojnog, mogao je primiti od šest do sedam tisuća gledatelja u svoje prostore od 86.5 m x 75.5 m. Bio je zemljani, jedino je imao kamena sjedeća mjesta od kojih su neka imala imena vlasnika.⁸⁹

Namjesnikova palača

Kako Akvinkum postaje glavno središte Donje Panonije, tako se i namjesnik sada smjestio tamo. Ostatci prve palače potječu iz doba Hadrijana, kada je bio namjesnik provincije, a površina palače iznosila je oko 10 000 metara kvadratnih. Palača se nalazila na dva umjetno spojena riječna otoka koja su od *canabis legionis* bila odijeljena uskim rukavcem Dunava. Imala je četiri krila koja su okružila unutrašnje dvorište. Istočno krilo bilo je glavno i služilo je za javne svrhe te su se tamo obavljali administrativni poslovi. Sve su sobe imale podove s mozaikom, a prostorije su imale podno grijanje. U sjevernom krilu nalazila se privatna kupelj i odaje namjesnika. Južno krilo služilo je za posluhu i ostave, ali tamo se nalazio i manji hram, kao i hram carskog kulta koji se nalazio u istočnom dijelu unutrašnjeg dvorišta. Zapadno krilo nije dobro istraženo, ali pretpostavlja se da su se tamo nalazile prostorije za održavanje palače, kao npr. kuhinja. Palača je svoju funkciju izgubila u 3. st., pretpostavka je da se namjerno napušta.⁹⁰

Akvedukt

⁸⁸ <http://www.aquincum.hu/en/>

⁸⁹ <http://www.aquincum.hu/en/>

⁹⁰ <http://www.aquincum.hu/en/>

U prvom planu bio je namijenjen civilnom gradu, ali vjerojatno su ga koristili i *canabis legis* kao i legijski logor. Izgrađen je početkom 2. st. Bio je dugačak 5 km, a prikupljao je vodu s 13 do sad poznatih izvora. Nalazio se na stupovima, između koji su se nalazili lukovi, s padom od 1 - 2 stupnja. Ulazio je na sjeverna vrata, prolazio dužinom od 200 metara kroz grad i izlazio na južna vrata, te nastavljao prema *canabis legionisu*.⁹¹

9.3. Vojne postrojbe u Akvinkumu

Oko 60-ih godina, na ovom prostoru se nalaze pomoćne čete: *Ala I. Autiana* i *Alla II. Asturum*. Važnost ovog lokaliteta je bila u tome što većina prometnih pravaca završava tu te je bilo dopušteno da stanovnici s druge strane Dunava mogu preći na rimsku stranu radi trgovine. Za vrijeme Domicijanovih osvajanja ovdje se iz Karnuntuma spušta *Ala I. Tungroru*. Također postoje i natpisi iz Domicijanovog vremena koji spominju i legiju *Adiutrix*, koja se borila u svim Dačkim ratovima te je izgradila logor Akvinkum i 106. godine se u njega i vratila. Kada *II. legio Adiutrix* nije bilo njeno mjesto je zauzimala *X. Gemina*. 106. g. određeni dijelovi *X. Gemine* odlaze u Mursu, a ostatak odlazi u Vindbonu gdje postaje stalno stacionirana legija. Legija II. imala je po cijeloj Panoniji svoje vojne postrojbe, a zbog količine nalaza neki smatraju da su bili jedno određeno vrijeme i stalna legija u Sirmiumu. U Dioklecijanovo doba ova legija se naziva *Secunda NDOR. C. VIII. Insigna viri illustris magistri mil. Per Illyricum legiones comitatenses octo Secundani*.⁹² Nasuprot ovom logoru je izgrađen i manji logor *Transaquincum* gdje se nalazila i vojna posada⁹³

⁹¹ <http://www.aquincum.hu/en/>

⁹² J. KLEMENEC, 1960, 15-16.

⁹³ J. KLEMENEC, 1960, 15.

Slika 17: Akvinkum

Slika 18: Ostatci amfiteatra

Slika 19: Ostatci naselja u Akvinkumu

ZAKLJUČAK

Legijski logori bili su ključni faktor rimske obrane u Rimskom Carstvu, ali pomagali su i u procesu romanizacije novoosvojenog prostora. Uz same logore s njihovim razvojem razvija se i socijalni život oko logora. Osim obrane od barbara bili su i poveznica s barbarskim svijetom kao trgovinskim rutama te obrtnička središta.

Rimski vojni logori bili su građeni po jednom nacrtu te su uglavnom bili sličnog tlocrta i rasporeda zgrada unutar logora. Kada bi neka legija dobila zadatak da podigne logor na nekom prostoru prvi korak bio je obilježavanje prostora na kojem će se logor prostirati. Zatim bi se kopao opkopni jarak koji će okruživati logor te bi se postavljali drveni trupci koji su tvorili drvenu palisadu. Logori koji su opstali s vremenom bi dobili kamene obrambene zidove. Obično su bili četvrtastog oblika, sa zaobljenim uglovima, sami zidovi su znali biti i po dva do tri metra debeli sa unutarnjom ispunom. Zidovi su bili ojačani kulama, svaki od četiri zida imao je ulaze koji su vodili na glavne prometnice logora.

Unutrašnjost vojnih logora bila je podijeljena s *via pretorium* i *via principalis*, koje su služile za prohodnost unutar logora. U samom središtu logora nalazile su se *principije* kao mjesto zapovjedništva logora, te *pretoria* kao mjesto gdje zapovjednik živi. Okolo središta nalazile su se vojne barake, konjušnice i obrti. Osim nabrojanog svaki vojni logor je imao i svoje lječilište, a kako se može vidjeti u prethodnim poglavljima, važniji i veći vojni logori imali su i javnu kupelj za vojnike kao i amfiteatre koji su vojnicima služili za zabavu i opuštanje.

Logori su pokazali koliko su bili bitni za rimsko društvo, uz njih se razvijaju cijeli gradovi koji s vremenom postaju toliko moćni da odlučuju o sudbini cijelog Carstva. Blizina Rima činila ih je od krucijalne važnosti za očuvanje cijelog Carstva, što će se pokazati u vremenu kada Carstvo doživljava svoj kraj. Koliki su utjecaj imali ljudi koji su vladali tim logorima možemo vidjeti u tome što su uspjeli dovesti jednu cijelu vladarsku obitelj (Severe) koja će za svoje vladavine donijeti uspjeh i prosperitet Carstvu. Za vrijeme Dioklecijana svi važniji sastanci i dogovori događali su se u logorima. Važnost provincije možemo iščitati i iz toga što ju je Dioklecijan podijelio na četiri dijela kako nitko ne bi upravljao s toliko vojnih jedinica i kako niti jedna osoba ne bi imala toliku moć u svojim rukama.

Također, veoma su napredna i arhitektonska postignuća iz kojih možemo učiti i danas. Građevinska ostvarenja u i oko samih logora kao što su amfiteatri, vježbališta, privatne i javne

rezidencije, lječilišta, kupelji, akvedukti, podna grijanja i cijeli gradovi su samo pokazatelj kako bitni i bogati su bili logori, te koliko su značili Rimskom Carstvu. Logori na Dunavu u Panoniji: Karnuntum, Vindobonu, Akvinkum i Brigetio bili su stup i okosnica rimskog društva.

POPIS LITERATURE

Alfonzo, L., Radan, T. B. G., 1980. – Alfonzo Lengyl, George T. B. Radan, *The archeology of* <http://www.aquincum.hu/en/> (16. Kolovoza 2019).

Borhy, L. et al., 2003. – Laszlo Borhy, Klara Kuzmova, Jan Rajtar, Emese Szamado, *Kelemantia, Brigetio*, Trnava.

Burns T. S., 2003 – Tomas S. Burns, *Roman and the Barbarians 100 B.C – 400 A.D.*, Baltimor and London, 2003.

Conoli. P., 1997 – Petar Conoli, *The Roman fort*, New York.

Džino, D., Kunić Domić, A., 2013 – Danijel Džino, Alka Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku*, Zagreb.

Đurđević. G., 2012 – Gordan Đurđević, *Rimljani i Panonija – Prilog poznavanja novog područja, Essehist*, Osijek.

Gazdac. C. et al., 2016 – Cristian Gazdac, Franz Humer, Eduard Pollhammer, Andreas Konecny, *Walking on a hoard without knowing... : the '007' hoard from Carnuntum*, Beč.

Klemenec, J., 1961 – Limes u Donjoj Panoniji, *Limes u Jugoslaviji 1, zbornik radova sa simposiuma o limesu 1960 godine*, Beograd.

Moscy, Andreas., 1974 – Andras Moscy, *Pannnoia and Upper Mesia, A history of middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London and Boston.

Marin, E., 2018 – Emijo Marin, *Mursa, Hadrijanova kolonija uz granice rimskog carstva*, Zagreb-Osijek.

Pinterović, D., 2014 – Danica Pinterović, *Mursa*, Zagreb-Osijek.

Lista linkova:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=vindobona> (15. Kolovoza 2019).

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=brigetio&highlight=brigetio> (10. Kolovoza 2019).

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=aquincum>
(12. Kolovoz 2019).

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0006:entry=carnuntum&highlight=carnuntum> (6. Kolovoza 2019).

<https://www.carnuntum.at/en/science-history/carnuntum-in-roman-times/military-city>
(8. Kolovoza. 2019).

<https://www.livius.org/articles/place/vindobona-vienna/> (20. Kolovoza 2019).

POPIS SLIKA

Slika 1: Strabon.....	3
Slika 2: Panonija kao dio Rimskog Carstva.....	5
Slika 3: Plemena na prostoru Panonije	6
Slika 4: Panonija Superior i Inferior	11
Slika 5: Podjela Panonije prema Dioklecijanu.....	11
Slika 6: Panonski limes	13
Slika 7: Izgled vojnog logora.....	15
Slika 8: Karuntum	20
Slika 9: Vježbalište i amfiteatar u Karuntumu.....	21
Slika 10: Nadgrobna stela iz Karuntuma	21
Slika 11: Vindobona	24
Slika 12: 3D rekonstrukcija Vindobone.....	25
Slika 13: Ostatci podnog grijanja.....	25
Slika 14: Brigetio	30
Slika 15: Izgled vojnog logora u Brigetiu.....	30
Slika 16: Ostatci termi	31
Slika 17: Akvinkum	37
Slika 18: Ostatci amfiteatra.....	37
Slika 19: Ostatci naselja u Akvinkumu.....	38

Sažetak

Legijski logori na Dunavu u Panoniji

Legijski logori na Dunavu u Panoniji, bili su okosnica obrane Rima i Apeninskog poluotoka. Sami logori nastali su na području kojeg su prije naseljavali Kelti ili Keltizirani narodi. Teritoriji logora ulaze u sastav Rimskog carstva početkom prvog stoljeća, kada Tiberije širi granice carstva do Dunava. Dunav kao rijeka imao je ulogu granice, no također je bila odličan plovni put kako za potrebe vojske, tako i za potrebe trgovine. Od prvog stoljeća postaju važne točke obrane granica Rima, ali i središte društvenog života. Karnuntum, Vindobona, Brigetio i Akvinkum postaju početne točke romanizacije na prostoru Dunava u provinciji Panoniji. U početku tu nastaju drveni kampovi koji s vremenom postaju stali kameni, osim logora nastaju i civilni gradovi, pomoćni logori, vježbališta, amfiteatri, a sve to ukazuje na važnost prostora uz logore. Uz same logore javljaju se i bogati civilni gradovi, koji će postati središta života u Panoniji.

Ključne riječi: Legijski logori, Panonija, Karnuntum, Vindobona, Brigetio, Akvinkum

Abstract

Legionary camps on Danube in Pannonia

The legionary camps on the Danube in Pannonia were the backbone of the defense of Rome and the Apennine Peninsula. The camp territories became part of the Roman Empire at the beginning of the first century, when Tiberias expanded the empire's borders to the Danube. The Danube as a river had a border role, but it was also a great navigable waterway for both military and trade purposes. From the first century on, they become important point of defens of the Roman borders, but also the center of social life. Karuntum, Vindobona, Brigetio and Aquinum become the starting points of Romanization in the Danube region in the province of Pannonia. Initially, wooden camps were created, which over time became permanent stones, but apart from the camps, civilian cities, auxiliary camps, training camps, amphitheatres were also created, all of which indicate the importance of the space adjacent to the camps. Along with the camps, rich civilian cities also emerge, which will become centers of life in Pannonia.

Keywords: Legionary camps, Pannonia, Carnuntum, Vindobona, Brigetio, Aquincum